

פתח לסוגיית סוגי שערים החייבים במזווה

הקדמה

איתא בגמ' יומא (יא.) "ת"ר 'בשעריך' אחד שערי בתים ואחד שערי חצירות ואחד שערי מדינות ואחד שערי עירות יש בהן חובת מצוה למקום משום שנא'¹ 'וכתבתם על מזוזות ביתך ובשעריך'."

חיוב קביעת מזווה בפתח הבית פשיטא שהיא מן התורה – דנקרא ביתך. ובפשטות, מדהזכירה הברייתא חצר, מדינה, ועיר יחד עם חיוב בית, חיובם שוה, ואף הם חייבים מדאורייתא, ונלמדים מ"בשעריך". וכ"כ הריטב"א (שם ד"ה יכול) בפירוש דברי רש"י.² אולם הריטב"א עצמו (שם ד"ה יש) כתב שרק בית חייב מן התורה, אבל שאר השערים הנזכרים פה חייבים רק מדרבנן.³ ויש לעיין בזה. עוד יש לעיין, בין אם החיוב דאורייתא או מדרבנן, האם חייבים מצד עצמן, שנחשבים כמקום דירה, או משום שמובילים למקום דירה (דהיינו בית)? ושמא יש לחלק ביניהם?

¹ כמדומה לי שראיתי מי שמסביר שלשון "משום שנא" פירושו משום שיש דין דאורייתא פלוני, תקנו חז"ל לעשות דבר זה – דהיינו דברים אלו תקנה דרבנן (וע"ע ברש"ש יא. ד"ה בת").

² ברם עיין לקמן אות ג', ובהערה 31 שם.

³ ואפשר שהסברה היא דאינם מיוחדים לדירה (דרשה ביומא יא: מתיבת "ביתך", דבעינן מיוחד לדירה), וה"נ אין אלו מיוחדים לדירה. או שיש להם חסרון אחר שאינם "בית", והתורה רק חייבה במזווה בבית, אבל א"כ צ"ע אמאי כתיב "ובשעריך", דמשמע חיוב עליהם נפרד מביתך?

⁴ לכן אפשר לו לת' סתירה (שנביא אי"ה לקמן) אם בית שער חייב או פטור, דפטור מן התורה וחייב מדרבנן, ולעומת שערי מדינות וכו' שחייבים מדאורייתא. ע' החשבון שם.

הסתירה

כדי "לפתח שער" להבנת הדברים, נעיין בדין מזוזה של בית שער, אכסדרה, ומרפסת.⁵

⁵ טבלא של פ' רש"י בבאור מה הם סוגי דירה אלו בג' סוגיות עיקריות (עם קצת הערות):

סוג דירה	יומא (יא.)	מנחות (לג:)	סוכה (ח:)
<p>בית שער</p> <p>(פירושו בסוכה יותר קרוב למש"כ ביומא בפירוש תיבת "אכסדרה". וצל"ע, אמאי לא פ' כמו במנחות או יומא "בית קטן ...")</p>	<p>בית קטן שעושין לפני שער החצר והכל עושין אותו קפנדריא</p>	<p>בית קטן שעושין בצד שערי חצירות ויושב שם שומר הפתח</p>	<p>דקי"ל במנחות בהקומץ רבה (לג:) דחייב במזוזה מדרבנן. בית שער פורק"א בלע"ז שלפני הבית.</p>
<p>אכסדרה</p> <p>(על השינוי בין פרש"י במנחות לפרש"י ביומא, ע' כס"מ (מזוזה ו:ז) בדעת רש"י, דאיירי הסוגיות בב' סוגי אכסדרה – ביומא איירי בפרוזדור שלפני הבית ואין חסרון פצימין רק חסרון בדיוור בית, ובמנחות יש סוגים אכסדרה הסתומין רק מג' רוחות, והם פטורים ממזוזה מחמת חסרון פצימין ברוח רביעית).</p>	<p>פרוזדור שלפני בתים</p>	<p>שלשה דפנות סתומות בלא פתח והרביעית פתוחה לגמרי מתחת אבל למעלה יש דופן מעט המחזיק את הסכך (בה"א של הגמ' אין פצימין, ולמסקנא אף שיש לה פצימין, הואיל ועשוין רק לחזוק התקרה, פטור ממזוזה – הגם שיש שם צורת הפתח מחמת הפצימין והדופן מעט שלמעלה.)</p>	
<p>מרפסת</p> <p>(כנראה שהלע"ז משובש בא' מהמקומות. ומפרש שהם אותו דבר בשני המקומות.)</p>	<p>אלרו"ד, והוא ארוך לפני פתחי עליות הרבה וכולן עולין דרך שם</p>	<p>אלדוי"ר</p>	

מבואר כברייתא אחרת ביומא (יא.-יא:) שבית שער, אכסדרה, ומרפסת פטורות ממזווה: "יכול שאני מרבה אף בית שער אכסדרה ומרפסת, ת"ל 'בית', מה בית מיוחד לדירה, יצאו אלו שאין מיוחדין לדירה".

אולם במנחות וסוכה מצינו משמעות שחייבות במזווה.⁶ גרסינן בסוכה (ח:): "א"ר לוי משום ר"מ שתי סוכות של יוצרים זו לפנים מזו, הפנימית אינה סוכה וחייבת במזווה והחיצונה סוכה ופטורה מן המזווה. ואמאי, תהוי חיצונה כבית שער הפנימית ותחייב במזווה? משום דלא קביע. "מקושיית הגמ' רואים שבית שער חייב במזווה.

ובמנחות (לג:): "אמר רבה בר שילא אמר רב חסדא אכסדרה פטורה מן המזווה לפי שאין לה פצימין. הא יש לה פצימין חייבת? לחיזוק תקרה הוא דעבידי! הכי קאמר, אע"פ שיש לה פצימין פטורה שאין עשויין אלא לחיזוק לתקרה. אמר אביי, חזינא להו לאספלידי דבי מר דאית להו פצימי ולית להו מזוזתא, קסבר לחיזוק תקרה הוא דעבידי. מיתבי בית שער אכסדרה ומרפסת חייבין במזווה! באכסדרה דבי רב. אכסדרה דבי רב כאינדורנא מעלייתא הוא! באכסדרה רומיתא. "מבריייתא שהק' הגמ' ממנו, רואים שבית שער ואכסדרה חייבות במזווה. וכפי שנראה, הראשונים הציעו כמה תירוצים להסתירה.

והנה מאכסדרה אין כל כך סתירה, דיכולים לתרץ כמ"ש השמ"ק במנחות (לג: אות כז) "בשלמא אכסדרה לא קשיא, דיש לחלק וכדמחלק בשמעתין (שם במנחות, בין אכסדרה דבי רב ואכסדרה רומיתא. וכ"כ הריטב"א ביומא יא. ד"ה יכול), אלא בית שער ומרפסת קשיא. "כמ"ש השמ"ק, עדיין יש סתירה בבית שער. מצאתי שלשה תירוצים בראשונים: מהרי"ף, מבעה"מ, ומרש"י ותוס'.

⁶ דרך אגב, רש"י מפרש אכסדרה בשתי הסוגיות באופן שונה. ביומא (יא: ד"ה אכסדרה) מפרש פרוודור שלפני בתים. אולם במנחות (לג: ד"ה אכסדרה) **שלשה דפנות סתומות בלא פתח והרביעית פתוחה לגמרי** מתחת אבל למעלה יש דופן מעט המחזיק את הסכך. (ע' כס"מ מזווה ו: ז: שכתב דרש"י מפרש כן לת' סתירה בין הגמ', דביומא פוטר אכסדרה משום שאינו מיוחד לדירה, והלא מבואר במנחות שפטור משום שאין לה פצימין).

תירוץ א' – הרי"ף

הרי"ף (הלכות מזוזה ו). כתב: "ת"ר בשעריך וכו' ואי קשיא לך הא דתניא בית שער אכסדרה ומרפסת חייבות במזוזה, התם בשבתים פתוחין לתוכן". דהיינו, שת' הרי"ף כל אלו פטורים כשלעצמן (ברייתא דיומא), אבל אם בתים פתוחין לתוכם, חייבים (משמעות גמ' סוכה וברייתא דמנחות).⁷ ובפשטות מן התורה, דמנ"ל שרק דרבנן? אלא דיש לע' אמאי חייב רק כשפתוח לבית ולא כשפתוח לגינה וכדומה? אלא מזה מוכרח שדין דירה שלו, וממילא חיובו במזוזה תלוי איכשהו על מה שפתוח לתוכו.

ונחלקו הראשונים⁸ בדעת הרי"ף אם דוקא בעינן פתוח לבית או ה"ה פתוח לחצר.⁹

הר"ן (סוכה ד. בדפי הרי"ף ד"ה ותהוי) כתב שהרי"ף פטר רק אם פתוח לגינה וכיוצא בזה, אבל פתוח לחצר חייב: "משמע הפתוח לחצר כפתוח לבתים וחייב, כדאמרינן בפ' הקומץ רבה (מנחות לג:): בית ארזיקי חייב בשתי מזוזות, ואמרינן מאי בי ארזיקי, בית שער הפתוח לחצר ובתים פתוחים לבית שער, אלמא דבית שער הפתוח לחצר חייב במזוזה, דאי אמרינן לא מחייב אלא בפתוח לבתים, בית ארזיקי לא הוה מחייב במזוזה באותו פתח שבינו לחצר, ומדמחייבין לי' בשתי מזוזות ש"מ בית שער הפתוח לחצר חייב."

וכן הבין הרמב"ן (מלחמות שם) ע"פ סוגיא דמנחות, והוסיף "וכן הדין נותן (שיש לחייב בית שער של חצר), שהרי שערי חצירות חייבין, וכל שפתוח לחצר חייב, ואפילו שערי מדינות חייבין מפני שנכנסין מהם לרשות היחיד,¹⁰ שאלמלא כן היו פטורין דלאו ביתך הוא."¹¹ משמע מדברי הרמב"ן

⁷ וכ"ה דעת הרמב"ם (עיין הל' מזוזה ו:ז-ח, כסף משנה על הל' ד, ב"י ס' רפ"ו).

⁸ ע' ב"ח (יו"ד ס' רפ"ו ד"ה מרפסת וכו') [אות ז במהד' שירת דבורה].

⁹ נרחיב בביאור דעה זו בהמשך.

¹⁰ סברה זו מצינו בירושלמי יומא פ"א הל' א' (ד:): ששאל גבי שערי עירות ומדינות, וכי דירה הם? ועל זה השיב שמהם נכנסים לדירה.

¹¹ ע"ש עוד ב' ראיות, א' ממשנה השנויה לגבי מעשרות וברייתא שנוי' במזוזה, אבל לא מצאתי כתוב כן במקום הציון.

שכל שמוכיל לרשות היחיד החייב במזווה, דינו להתחייב במזווה – ולכן כמו שמחייבים בשערי מדינות, כן יש לחייב בית שער לחצר, כיון שחצר חייב [ומשמע קצת שחצר חייב בעצם, ונחשב "ביתך" אף שאין פתוח לבית.¹²] וכן הבין ריטב"א (יומא יא. ד"ה יכול) בדעת הרי"ף: "ורבינו אלפס ז"ל פי' דבית שער הפתוחה למקום חיוב כגון לבתים או לחצר חייבין, וכי קתני הכא דפטורין בשפתוחין למקום הפטור כגון גנה ודכותה".

קושיות על תירוץ הרי"ף

מצינו ב' קושיות על תירוץ הרי"ף בראשונים:

א. תוס' (סוכה ח: ד"ה ותיהוי) ותו"י (יומא יא. ד"ה יכול) הקשו דאם יכולים לחלק בין פתוח לבית לפתוח לגינה, מה ק' הגמ' במנחות על רב חסדא דס"ל דאכסדרה פטורה ממזווה מברייתא המחייב, נימא הברייתא איירי בפתוח לבית ורב חסדא איירי בפתוח לגינה?¹³

ב. ה"ר"ן (סוכה ד. בדפי הרי"ף ד"ה ותיהוי) הבין שהרי"ף מפרש לשון הברייתא ביומא יא: שפוטר בית שער, אכסדרה, ומרפסת ממזווה מפני "שאינן מיוחדין לדירה" שפירושו "שאינן מיוחדין למקום דירה" – הא הוה מיוחדין (=פתוחין) למקום דירה, חייבים. ומקשה על הרי"ף שזה דוחק בלשון הגמ',¹⁴ דברייתא סתמא קתני וכל בית שער אכסדרה ומרפסת במשמע.

¹² ויש לדחות דאיירי דוקא בחצר שמחובר איכשהו לבית, לכן החצר חייבת ובית שער שלה חייבת. אבל אה"נ, אם לא הי' החצר מחובר כלל למקום חיוב כמו בית, פטור ממזווה, ובזה יודה הרמב"ן לבעל המאור שאין לחייב בית שער לחצר במזווה. אבל א"כ, יש לע' במה חולק על בעה"מ, דאולי בעה"מ ס"ל דהא דמחייבים בי הריזקי (בית שער הפתוח מצד אחד לחצר ומצד שני לבית) משום שפתוח לבית, ולא כתב שפטור מבית שער לחצר אלא מפני שהחצר לא הי' פתוח לבית). אזכיר הערה זו ג"כ בסמוך בדברי המרדכי והרי"ז.

¹³ ע' משא ומתן בדברי התוס' ברש"א שם, קרן אורה במנחות (לג:), וגרי"ז במנחות (לג:), ודחיית תו"י לקושיית תוס' ביומא (יא.).

¹⁴ לכאורה, אין מוכרח שכן הבין הרי"ף את לשון הגמ' – ופטורות משום שאינן מיוחדין לדירה כפשוטן, הא הוה פתוחים לבית וכדומה, אז גם הם מיוחדין לתשמיש דירה דבתים (כלשון הרא"ש שהבאנו לעיל) וכסברת הר' מנוח המובא בב"י הנ"ל.

תירוץ ב' – בעל המאור והר"י(ף)

הבעל המאור¹⁵ מפרש לשון הברייתא ביומא שפוטרי "בית שער אכסדרה ומרפסת" כמו "בית שער של אכסדרה ושל מרפסת", משא"כ במנחות הכוונה לבית שער של בית. והוא מוסיף שה"ה בית שער של חצר פטור, ורק בית שער של בית חייב. ולפי גירסת הב"ח, המרדכי¹⁶ מביא דעה זו בשם הר"ף עצמו (בגירסא שלנו ממרדכי איתא "רי"י"), וכמו"כ בשלטי גיבורים (הל' מזוזה ו. בדפי הר"ף) בשם ריא"ז: "בד"א בשלא היו הבתים פתוחים לתוכן, אבל אם היו הבתים פתוחין לתוכן חייבין במזוזה שהרי אין להקל בהן יותר משערי חצרות שהן חייבין במזוזה לפי שהחצרות הן לפני הבתים ובתים פתוחים להם כמבואר בקונטרס הראיות."¹⁷

ייתכן להסביר בכמה אופנים: א', מפני שס"ל דחצר אינה חשובה בית דירה, ולכן היא פטורה ממזוזה.¹⁸ ב', אף אם חצר חייבת במזוזה,

¹⁵ סוכה ד. בדפי הר"ף ד"ה ותיהוי, וכן הביא הריטב"א יומא יא. בשמו, ותוס' יא. יומא (לחד ת', אבל לא הביא בשם רז"ה). וז"ל בעל המאור "ובמס' יומא בפ"א גרסי' יכול שאני מרבה אף בית שער אכסדרה ומרפסת ת"ל בית וכו' וי"ל בית שער של אכסדרה של מרפסת קתני דפטור וה"ה לבית שער של חצר, אבל בית שער דבית לעולם חייב במזוזה".

¹⁶ מובא במרדכי הל' קטנות סוף ס' תקס"א: "ת"ר בית שער אכסדרה ומרפסת חייבין במזוזה, וא"ת דביומא קאמר יכול שאני מרבה בית שער ומרפסת, תלמוד לומר בית שמיוחד לדירה יצאו אלו שאין מיוחדין לדירה, ורש"י ז"ל תירץ דהכא מדרבנן והתם מדאורייתא, ור"י תירץ דהכא בפתוחין לבית וההיא בפתוחין לחצר." כבר כתבנו לעיל שהב"ח מביא לשון המרדכי שזהו דעת הר"ף.

¹⁷ ויש לע' איך יפרשו את הראיה שהביא הר"ן ורמב"ן מבי הרזיקי. ויש לע' אם כוונתם שהבית שער פתוח לחצר הפתוח לבית, ואע"פ שהחצר חייב מצד שפתוח לבית, מ"מ הבית שער פטור, או כוונתם שהבית שער פתוח לחצר שאינו פתוח לבית (דחצר כזה נמי פטור, ולכן הבית שער שלו נמי פטור)? אם כן הב', יתכן לתרץ דבי הרזיקי איירי בחצר שחייב משום שמוביל לבית (דרך הבית שער) וממילא כולם חייבים, משא"כ בית שער הפתוח לחצר שאינו מחובר לשום בית פטור – דשניהם אינם מקומות דירה אלא מצד התחברותם לבית.

¹⁸ ולפי"ז, צ"ל דאיירי בחצר שאינו פתוח לבית כלל, דלא יתכן לפרש שאף חצר הפתוח לבית פטורה, משום שמפורש תחילת הסוגיא דיומא (יא.) אחד בתים אחד חצרות וכו' יש בהם חובת מצוה למקום.

אין לה חשיבות עד כדי כך לחייב בית שער שלה. וכעין מש"כ רש"י בב' סוכות היוצרים (סוכה ח: ד"ה משום), "דאין חשוב הפנימי להיות לה בית שער". ג', אף אם חצר חייבת במזווה, החיוב אינו מצד עצמו אלא משום שפתוחה לבית. ולכן בית שער שלה פטור, דרק מקום הסמוך לבית דירה חייב במזווה.¹⁹

אולי יש רווח לפי דברי בעל המאור, שא"צ לחדש שיש ג' סוגי אכסדרה²⁰ רק הב' המפורשים במנחות (לג:). וזה מועיל דלא תהא קשה בשבילו קושיית תוס' על הרי"ף (בסוכה ח: ד"ה ותיהוי) דאין מקום לתרץ לרב חסדא, דאין עוד סוגי אכסדרה הפטורים – חוץ ממה שמחדש הגמ' מנחות שם לתרץ בשבילו.

ועוד רווח, דלכאורה קשה אמאי לא הק' ש"ס את הסתירה בין הברייתאות ות' אחד מתירוצי הראשונים ולא הביאם בחדא סוגיא כלל? לפי דברי בעה"מ מיושב, דאין הגדרות נוספות ואין כאן סתירה כלל עם ישובים עם חלוקי דינים, אולם צ"ל שש"ס ידע שפיר שפירושו של הברייתא ביומא בית שער של אכסדרה וכו' ולכן לא הק' שיש כאן סתירה (רק דוחק בלשון). דלפי שאר הראשונים צריכים לחדש שידע ש"ס את החילוקים בדין בפתוח למקום חיוב/פטור או דאורייתא מול מדרבנן ולא חש לפרש כן. ומצינו שכשיש סתירה בברייתאות, רמי ש"ס ומשני או אומר שיש מח' וכדומה, לכן עדיף טפי לבעל המאור לתרץ ה"סתירה" באופן שלא נתחדש דבר בש"ס רק בקריאת הברייתאות.

אולי יש לפרש עוד בכוונת הבעל המאור, דרוצה להסביר קושיית הש"ס פה בסוכה (ח:): "ותיהוי חיצונה כבית שער לפנימית", ולא סתם שמקשה שיש כאן סתירה, מדלא הקשה הסתירה במס' יומא²¹ (שהוא קודם בסדר הש"ס, והי' יכול להקשות שם או שם ובסוכה). מבואר משאלת הש"ס

¹⁹ ודלא כמש"כ הרמב"ם (הל' מזווה ו:ח) אפי' יש י' בתים זה פתוח לזה וזה פתוח לזה, הואיל והפנימי חייב, כולם חייבים.

²⁰ א] בלי פצימין ולכן פטור ממזווה (רב חסדא במנחות לג:), ב] עם פצימין ומ"מ פטור (מן התורה (רש"י) או אף מדרבנן (רי"ף) כיון שאינו מקום/פתוח למקום דירה), ג] עם פצימין וחייב מדרבנן (רש"י) או דאורייתא אם פתוח למקום דירה (רי"ף).

²¹ שיש בעל המאור שם אף בפרקים שאין שם רי"ף, וכן יש באיזה מקומות בפסחים.

דפשיטא שיש חיוב מזוזה על בית שער לבית. ע"ש ברש"י שידע ש"ס דקי"ל הכי במנחות. אבל לפי דברי בעל המאור, יתכן לדייק בין מברייתא דמנחות בין מברייתא דיומא, דלית פקפוק וערעור אם חייב בית שער דבית או לא – דברייתא דיומא כוונתו בית שער של אכסדרה וכו' הוא דמיעט קרא, אבל בית שער של בית חייב. ולרש"י הלא יש ברייתא שכתוב שפטור ביומא, וצריכים לישב הסתירה, וצ"ל שש"ס פה בסוכה הניח לדבר פשוט ישוב הסתירה ושחייב מדרבנן, ועל זה מבסס שאלתו בסוכה, ולא מקשה הסתירה ומבאר כן בשום מקום! ? אולי לא ניחא ליה לבעל המאור לומר כן.

קיושיות על תירוץ בעל המאור

הנה הראב"ד (סוכה ד. בדפי הרי"ף)²² כנראה הסכים עם בעה"מ דבית שער של חצר פטור, אבל לא בפירושו לברייתא דיומא, והקשה עליו תרתי: א. אם כדברי בעל המאור, הברייתא דיומא הפוטר בית שער של אכסדרה לכאורה איירי באכסדרה שחייב במזוזה (דהיינו כאינדרונה דבי רב שחייב בברייתא דמנחות לג: כמסקנא שם). דאי לא תימא הכי, פשיטא שאין הבית שער של אכסדרה חייב, כיון שאיהי גופה פטורה.²³ וא"כ קשה, למה לא נחייב הבית שער שלה כמו בית שער לבית?

²² סוכה (ד). בדפי הרי"ף: "כתוב שם: ותיהוי חיצונה כבית שער לפנימית וכו' וי"ל בית שער של אכסדרה וכו': אמר אברהם: יש בכאן חסרון דעת ואם האכסדרה חייבת שהיא כאינדרונה דבי רב הבית שער שלה תהי' כבית שער דבית דחייב במזוזה. עוד תימה, למה לא פירש בית שער של חצר ואכסדרה ומרפסת פטורין, דודאי הכי הוא, אבל בית שער דבית חייב במזוזה והכי איתא במנחות (לג:): בפירוש דכל בית שער הפתוחים לתוכו בתים חייב במזוזה."

²³ יש לע', דאם אין האכסדרה נבנתה כאינדרונה דבי רב, לכאורה אין לה פצימין או שיש לה פצימין אבל הם נעשים רק לחיזוק התקרה, וממילא הפטור לאכסדרה משום שאין לה מזוזה ולא משום שאינו מקום דירה (לפי הבנת הבעה"מ בברייתא דיומא דאיירי רק בבית שער ולא באכסדרה, ואזל הראי' דאכסדרה אינה בית דירה), ואולי יש לתרץ בעד בעל המאור דאם הבית שער נבנה בצורות הפתח כדין, ופתוח למקום דירה (אף ששם אין צורות הפתח כדין) דה"א דיתחייב, קמ"ל בית שער של אכסדרה פטור (משום שאין בתי שער מיוחדין לדירה – ולא מצטרפי פצימיו עם שימוש דירה של אכסדרה לחיוב). ובאמת ס"ל להבעל המאור דאיירי ברייתא דיומא באכסדרה שאינה כאינדרונא דבי רב – ומ"מ יש חידוש שאין מזוזה בפתח הבית שער שלה.

ב. עוד הק', דכיון דאיירי הברייתא דיומא בבית שער המוביל למקומות אחרים, למה לא הזכיר בית שער של חצר דפטורה נמי כמו בית שער של מרפסת ואכסדרה – דודאי הכי הוא.²⁴

אף הרמב"ן (שם במלחמות) העלה כמה קושיות נגד הבעה"מ:

א. לשון הברייתאות ביומא ומנחות שווים, ולכן אין לתרץ שדוקא כוונת אחד מהם היא לבית שער של אכסדרה וכו'.

ב. לשון הברייתא הפוטרת ביומא "יצאו אלו שאינן מיוחדין לדירה" – היא בלשון רבים, ומשמע דממעט אכסדרה ומרפסת נמי ולא רק בית שער.²⁵

ג. ממעטין מרפסת ואכסדרה נמי מדין בית לענין חוזרים מעורכי מלחמה סוטה (מג.) – משום שאינם בית (ראוים לדירה) – אלמא יש למעטם לענין מזווה נמי (דאינם בכלל "בית").

ד. גמ' מנחות ממעט כל אכסדרה (אפי' יש לה פצימין) חוץ מאכסדרה רומיתא – ובודאי מההוא קרא [הוא] דממעטא.

לכן אין לת' הברייתא ביומא כמ"ש בעל המאור.

לענין נקודה השני' שכתב בעל המאור, בית שער הפתוח לחצר פטור, כתב הרמב"ן בהדיא דשיטת הרי"ף לחייב.²⁶ והוכיח כן מבי ארויקי (ציור שבו יש בתים פתוחים לבית שער הפתוח לחצר במנחות לג): דחייב הבית שער בב' מזוזות. וכתב הרמב"ן שכן הדין (הסברה) נותן, שהרי שערי חצרות חייבין, וכל שפתוח לחצר חייב ואפי' שערי מדינות חייבין מפני שנכנסין מהם לרשות היחיד שאלאמלא כן היו פטורין דלאו ביתן הוא וכענין הזה שנינו במשנת מס' מעשרות וכו' ע"ש.

²⁴ ובוה חולק עליהם הרמב"ן והר"ן, – דכן חייב בית שער של חצר – וממילא לא הקשו כן על בעל המאור. ואולי יש פתח לישב קושיית הראב"ד לפי מה שהערתי בהערה הקודמת, דאולי לא הזכיר אלא מקומות שיש ה"א דיתחייב הבית שער (שהם מקום דירה אלא שחסרים איזה תנאי צדדי) ויתכן שאין חילוק בין חצר למרפסת בחסרונם (אין להם תקרה או איזה תנאי אחר ...), ואטו תנא כי רוכלא ליחשב וליזיל?

²⁵ וכן הק' ריטב"א יומא (יא. ד"ה יכול).

²⁶ ודלא כמ"ש המרדכי בשמו (אי גרסינן רי"ף כמ"ש הב"ח).

תירוץ ג' – רש"י ותוס'

רש"י (מנחות לג: ד"ה חייבת, סוכה ח: ד"ה ותיהוי) ותוס'²⁷ פירשו שהברייתא ביומא דפוטר איירי מן התורה, אבל הגמ' בסוכה וברייתא דמנחות דמחייבים איירי מדרבנן.

והר"ן ביאר את חילוקם: "והא דסוכה ומנחות דחייבים היינו מדרבנן מפני שפתוחין למקום חיוב, מידי דהוה אשערי עיירות ושערי מדינות,²⁸ וכך נראין דברי רש"י ז"ל (במנחות ד"ה חייבת)".

סיכום ופסקי הלכה

הראשונים תירצו בג' אופנים את הסתירה אם בית שער חייב או פטור ממזוזה:

- א. הרי"ף: פתוח למקום חיוב חייב ופתוח למקום פטור פטור.
- ב. בעה"מ: בסברה דבריו קרובים לדברי הרי"ף, דבעינן פתוח למקום חיוב כדי לחייב בית שער, אלא שמישב הסתירה ע"י שמפרש לשון הברייתא דיומא איירי רק בבית שער הפתוח למקום פטור ולא בדין אכסדרה ומרפסת לכשעצמם.
- ג. רש"י ותוס': בית שער פטור מן התורה, וחייב מדרבנן.

²⁷ תוס' יומא יא. (ד"ה יכול [דעה ראשונה, אולם אח"כ כתב א"נ נ"ל, ואח"כ הביא דעת הרי"ף]), סוכה ח: (ד"ה ותיהוי (מדחה שיטת הרי"ף)), וכן הובא בר"ן (סוכה ד. בדפי הרי"ף ד"ה ואיכא למידק [והסכים הר"ן עמהם]). בכל המקומות שעיינתי מובא שיטה זו או בשם רש"י או בשם ר"י בעל התוס' חוץ מהגהות הב"ח למס' קטנות ובפסקי הרא"ש הנדפס ליד הרי"ף בהל' מזוזה שבו מובא ת' זה בשם ר"ת. (אולם הב"ח עצמו בטור כתב זאת בשם ר"י, וכן מובא שיטה זו בשם ר"י בטור וברא"ש שלפנינו במזוזה ס' ט"ו, וכן העתיק שלטי הגבורים הל' מזוזה – כנראה מלשונו שהעתיק מהטור.)

²⁸ משמע לפי פשוטו דשערי עיירות ומדינות נמי דרבנן, אבל הריטב"א כתב דרש"י ס"ל דהם חייבים מדאורייתא. א"כ, נחלקו הראשונים בדעת רש"י אם ס"ל דשערי עיירות ומדינות חייבים במזוזה מדאורייתא או דרבנן, אם לא נימא דכוונת הר"ן שכמו שמצינו חיוב דאורייתא בשערי עיירות ומדינות, אע"פ שהם אינם בית דירה, מפני שדרך שם נכנסים לבית דירה, כמו כן פה גזרו חז"ל מדרבנן על בית שער, מרפסת, ואכסדרה שמכיון שנכנסים דרך שם (אע"פ שפטורים מאיזה סיבה) חייבים מדרבנן.

ולמעשה, אם בית שער אינו פתוח לבית או שאר מקומי חיוב, לדעת רש"י ותוס' פטור מן התורה וחייב מדרבנן²⁹ ולדעת הרי"ף ובעה"מ פטור ממזווה אפי' מדרבנן. ובפתוח למקום חיוב, לרש"י ותוס', יש לע' אם תלוי במח' ר"ן וריטב"א בדעת רש"י בחיוב שערי מדינות ועיירות. ולדעת הבעה"מ והרי"ף, חייב במזווה מן התורה.

ויש לע', האם שערי מדינות ועיירות (וחצרות) חייבים מצד עצמן או מצד שפתוחים למקום חיוב? ואם בית שער לא נחשב מקום דירה לעצמו, אמאי חייבים בין לראשונים המחייבים רק מדרבנן בין אם הוא דאורייתא כשפתוח לבית דירה, הלא אינו מקום דירה?

וצ"ל בא' בשני צדדים: או משום שהוא נחשב "פתח" לבית או שאר מקומי חיוב, או משום שפתוח למקום דירה משים תשמישו תשמיש דדירה.

עיינ באג"מ (יו"ד ח"א ס' קפ"א), שנשאל על שיטת הט"ז "דבחצר סתום מכל צדדיו בלא פתח לרשות הרבים רק מבית לתוכו הוה החצר כמו חדר ועושה המזווה בימין הנכנס מבית לחצר" דזהו נגד הרמב"ם (מזווה ו:ז-ח) "שסובר שחיוב החצר אינו מצד עצמו אלא מצד הבית שפתוח לתוכו" ולפי"ז "הי' לו לעשות המזווה בימין הנכנס מחצר לבית או שיהי' פטור לגמרי ממזווה משום דאין כאן ביאה לבית אלא יציאה" ועל זה השיב ר' משה: "נראה לע"ד שאין כוונת הרמב"ם דהחיוב דשער החצר הוא משום שהוא כניסה לבית והוי החיוב כמדין פתח הבית (צד א' לעיל), אלא שהחיוב הוא מצד הכניסה לחצר גופיה, רק שחצר שאין בית פתוח לתוכו אין זה החצר שחייב משום שחצר כזה אין תשמישו נחשב תשמיש דירה (צד ב') וילפינן מ'בית' דצריך שיהיה מיוחד לדירה אבל החצר המיוחד לדירה שהוא כשבית פתוח לתוכו חייב מצד עצמו מקרא ד'ובשעריך'. ולכן אף הרמב"ם ודאי יודה שאם יש לחצר שבית פתוח לתוכו שני פתחים ופתח אחד מהן אין משמש כלל לכניסה להבית נמי חייב במזווה משום דמשמש עכ"פ כניסה להחצר". והאריך עוד בחילוקים הדקים שבין שיטות הראשונים.

²⁹ וכן מפורש בטור (יו"ד ס' רפ"ו) דלא בעינן פתוח למקום חיוב לדעת תוס'.

אולם, החזו"א (יו"ד ס' קס"ח אות ג') מבאר כוונת הרמב"ם ועוד ראשונים כצד הראשון, דחיוב מזוזה בפתחי בית שער וכן שערי מדינות ועיירות וכו' הוא רק משום שנחשבים כפתח הבית על ידי שמוליכים לבית, ובפתח חצר שאין לה כניסה מרה"ר לבית (הציור שנשאל עליו ר' משה) כתב (תחילת אות ה' שם) "שיש להסתפק אי חייב פתח זה במזוזה אבל לעולם אין קובעין לימין הכניסה לחצר שאין חצר חייבת מצד עצמה ומספק יש לקבוע מזוזה לימין כניסת הבית".